

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Филологиялық серия
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 3 (2026)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области филологии

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/BTOUPh3.2026/ISSN2710-3528>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анесова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Ергалиева С. Ж., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Искакова З. С., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/BTOUPh3.2026/184-199>

***Л. Қ. Баймыш¹, Ш. Ә. Бәкірова²**

^{1,2}Орталық Азия инновациялық университеті,

Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4166-5429>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8197-2711>

*e-mail: Laura.baymysh@mail.ru

ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ: XX ҒАСЫР КОНТЕКСТІНДЕ

Мақала XX ғасырдағы қазақ поэзиясында қалыптасқан әлемнің тілдік бейнесін зерттеуге арналған. Талдау объектісі – ерте модернизмнен бастап посткеңестік поэтикалық дәстүрге дейінгі әртүрлі ұрпақ ақындарының шығармашылығы. Бұл мақалада Мағжан Жұмабаев, Сәкен Сейфуллин, Олжас Сүлейменов, Мұқағали Мақатаев және басқа да авторлардың шығармаларында поэтикалық бейнелер, метафоралар, фразеологизмдер мен мәдени символдар арқылы көшпелі өркениет дәстүріне негізделген ұлттық ұғымдар, сондай-ақ жаһандық аудиторияға бағытталған әмбебап мағыналар қалай көрініс табатыны қарастырылады.

Автор лингвомәдени, семантикалық және салыстырмалы-типологиялық талдау әдістерін қолдана отырып, қазақ поэзиясының мәдени коды мен дүниетаным ерекшеліктерін ашып көрсетеді. Ақындардың шығармаларында ұлттық мифтер мен дәстүрлі таным қазіргі өркениеттік көзқараспен ұштасып, жаңа мазмұнмен толығады. Сонымен қатар, поэзиядағы тілдік бейне – тек көркемдік құрал ғана емес, ол ұлттың рухани дүниетанымының айнасы, тарихи санасының жалғастығы ретінде қарастырылады. XX ғасырдағы қазақ поэзиясы ұлттық рухты, тарихи жадыны және адамзаттық құндылықтарды тілдік құралдар арқылы үйлестіріп, поэтикалық мәтіндердің мәдениаралық ықпалын арттырады. Мақалада қазақ поэзиясы арқылы қалыптасқан әлем бейнесінің терең құрылымы мен символикалық мәні ашылып, оны қазіргі гуманитарлық ғылымдар тұрғысынан бағалаудың өзектілігі дәлелденеді.

Кілтті сөздер: әлемнің тілдік бейнесі, қазақ поэзиясы, ұлттық, әмбебап, мәдени тұжырымдама, метафора, лингвомәдениеттану.

Кіріспе

Тіл мен дүниетанымның арақатынасы қазіргі лингвистика, мәдениеттану және әдебиеттану үшін фундамент болып табылады. Бұл мәселе поэтикалық шығармашылық контекстінде ерекше мәнге ие болады, мұнда сөз көркемдік идеяны білдіру құралы ғана емес, сонымен бірге мәдениеттің, оның терең мағыналары мен құндылық координаттарының өкілі болады. Когнитивті лингвистика және этнолингвистика шеңберінде ғылыми қолданысқа енгізілген әлемнің тілдік бейнесі ұғымы поэзияны жеке және ұлттық сана арқылы жүзеге асырылатын шындықты тұжырымдаудың ерекше тәсілі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

XX ғасырдағы қазақ поэзиясы поэтикалық формалардың, тақырыптық қабаттар мен мәдени кодтардың байлығын көрсетеді. Бұл ғасыр түбегейлі тарихи өзгерістер кезеңі болды – Ресей империясының күйреуі мен Кеңес өкіметінің қалыптасуынан тәуелсіздікке дейін. Бұл өзгерістер поэтикалық мәтіндерде қалыптасқан әлемнің тілдік бейнесінде де көрініс тапты: ұлттық және әмбебап қарама-қайшылық ретінде емес, бірін-бірі толықтыратын семантикалық өрістер ретінде корреляциялана бастады. XX ғасырдың ақындары – Мағжан Жұмабаев, Сәкен Сейфуллин, Олжас Сүлейменов, Мұқағали Мақатаев және т. б. – өз шығармаларында қазақ мәдениетінің дауысы жалпыадамзаттық интонациямен ұштасатын әлемге ерекше көзқарас білдірді.

Ж. Г. Теміров пен З. Р. Шерешетдинова атап өткендей, XX ғасырдағы қазақ поэзиясы – бұл күрделі семиотикалық код, онда тілдік және бейнелік құралдар ұлттық және әмбебапты біріктіретін әлемнің интегралды бейнесін қалыптастыру құралына айналады [1; 2].

Бұл жұмыс барысында XX ғасырдағы қазақ авторларының поэзиясы этникалық тұрақтыларды сақтап қана қоймай, оларды өзгермелі әлем жағдайында өзгертетінін анықталды. Мақаланың басты мақсаты – XX ғасырдағы қазақ авторларының поэзиясында әлемнің көп қабатты тілдік бейнесін қалыптастыратын ұлттық және әмбебап тұжырымдамалардың қалай көрінетінін талдау. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- әлемнің тілдік бейнесі ұғымының теориялық негіздерін сипаттау;
- XX ғасырдағы қазақ ақындарының мәтіндеріндегі негізгі ұғымдарды анықтау;
- тілдің әлемнің бейнесі қалыптастыратын лексикалық-семантикалық және метафоралық құралдарды талдау;
- ұлттық бейнелерді мазмұны бойынша әмбебап санаттармен салыстыру.

Поэтикалық дискурстағы әлемнің тілдік бейнесін (ӨТБ) зерттеу бүгінгі күнге дейін лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика және қазіргі поэтикадағы ең өнімді тақырыптардың бірі болып табылады. ӨТБ – бұл тілдің құралдарымен бекітілген менталитеттің, ұлттық

бірегейліктің, дүниетанымның және құндылықтардың ерекшеліктерін көрсететін тұжырымдамалар жиынтығы. Поэтикалық мәтінде бұл ұғымдар эстетикалық, символдық және метафоралық формаға ие болады, бұл тілдің мәдени көрінісін талдау үшін поэзияның рөлін ерекше маңызды етеді.

Әлемнің поэтикалық бейнесін зерттеудің өзектілігі В. А. Маслованың еңбектерінде расталады, ол тілдің ұжымдық тәжірибені бекітетінін және «этномәдени мағыналарды сақтау механизмі» ретінде қызмет ететінін атап көрсетеді [3]. Поэзияда ӘТБ зерттеу көркемдік ойлаудың құрылымын талдап қана қоймай, халықтың менталитетінің терең қабаттарына енгуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе көпұлтты мәдени кеңістіктер мен мәдениетаралық коммуникация контекстінде маңызды.

Өз зерттеулерінде З. Р. Шерешетдинова (2024) әлемнің бейнесі объективті шындықтың көрінісі ғана емес, сонымен қатар белгілі бір тілде сөйлейтіндердің әлемді қабылдауының координаттарын белгілейтін мәдениетті тұжырымдаудың белсенді формасы екенін атап көрсетеді. Лингвомәдениеттану объективті арқылы автор тілдік суретті тілде, ең алдымен лексикада, фразеологизмдерде және бейнелі құрылымдарда бекітілген мәдени анықталған идеялардың жиынтығы ретінде қарастырады [4].

Оның тұжырымдарына сәйкес, әлем бейнесінің маңызды сипаттамасы оның ақыл-ойы, яғни халықтың тарихи, рухани және күнделікті тәжірибесіне тәуелділігі болып табылады. Поэтикалық дискурс контекстінде бұл өлеңдердегі әрбір сурет, символ, метафора лингвомәдени архетиптердің ізін қалдыратынын білдіреді. Осылайша, поэзия тек эстетикалық эмоциялардың көрінісі ғана емес, сонымен қатар негізгі дүниетанымдық тұрақтылар: кеңістік пен уақыт, жақсылық пен зұлымдық, Отан мен қуғын-сүргін, табиғат пен адам бекітілген лингвомәдени есте сақтау формасына айналады [4].

Осылайша, XX ғасырдағы қазақ поэзиясы ұлттық мағыналар мен әмбебап категориялар өзара іс-қимыл жасайтын әлемнің ерекше поэтикалық тілдік бейнесін қалыптастырады. Ақындар тілмен жұмыс жасай отырып, өз халқының ақыл-ой өрісін құрып, сөзді мәдени кодқа және тарихи өзін-өзі тану құралына айналдырады.

Абдимаңұлы О. мен Досанова Н. З. поэзия тілі арқылы әлемнің ұлттық ғана емес, сонымен бірге әмбебап тілдік бейнесі де қалыптасады, мұнда көркемдік құралдар адамның және оның болмыстағы орнын философиялық түсіну құралына айналады деген қорытынды жасайды [5].

Әлемнің тілдің бейнесіне заманауи ғылыми көзқарастар когнитивті және лингвомәдени парадигмалардың синтезіне негізделген. Т. В. Вершинина атап өткендей, поэтикалық дискурс – бұл метафоралар, символдар және ассоциативті қатарлар ұжымдық және жеке сананың маркерлері ретінде қызмет ететін кеңістік [6].

Ғылыми әдебиеттерде мәдени дәстүрлер мен жаһандық сын-қатерлер тоғысында қалыптасатын әлемнің гибриді суреттеріне ерекше назар аударылады. ХХІ ғасырдағы орыс поэзиясын когнитивті талдауға арналған Е. В. Самостиенконың мақаласында тұжырымдамалық интеграция қарастырылған: поэтикалық мәтіндегі «технология» мен «лириканың» ментальді кеңістіктерінің бірігуі [7]. Бұл цифрлық әлем жағдайында мәдени сәйкестіктің өзгеруін көрсететін жаңа семантикалық аймақтардың пайда болуы туралы айтуға мүмкіндік береді.

З. С. Таштемирова мен М. М. Бахрамованың (2022) зерттеуінде әлемнің лингвистикалық бейнесі тек лингвистикалық мағыналар жүйесі ғана емес, ұлттық тілдің лексикасында, грамматикасында және стилінде жазылған ұжымдық когнитивті қабылдаудың ерекше формасы екендігі баса айтылған. Авторлардың пікірінше, ол әмбебап тұжырымдамаларды (уақыт, кеңістік, болмыс) және этностың тарихи-мәдени тәжірибесімен байланысты ұлттық ерекшеліктерді қамтиды [8].

Олардың пікірінше, поэтикалық мәтін ерекше рөл атқарады, өйткені ол терең когнитивті құрылымдарды айқын және бейнелі түрде ашуға мүмкіндік береді. Поэзияда, зерттеушілердің пікірінше, әлемнің тілдік бейнесі метафоралар, рәміздер, түспалдар, халықтың құндылықтарын, нормалары мен дүниетанымын бейнелейтін тұрақты бейнелер арқылы көрінеді.

2020 жылғы неміс тіліндегі поэзияны талдайтын Д. А. Дацко қызықты әдісті ұсынады. Автор қазіргі саяси-әлеуметтік құбылыстардың (мысалы, COVID-19 пандемиясы) поэтикалық тілде қалай қайта түсіндіріліп, жаңа ұғымдар мен белгілерге айналатынын көрсетеді [9]. Бұл ӨТБ динамикасын және оның сыртқы ортаның әсерінен тез бейімделу қабілетін растайды.

Әлемнің поэтикалық тілдік бейнесінің лингвистикалық аспектісі Е. М. Дорогайкинаның мақаласында ашылады, онда тіл құрылымы белгілі бір этносқа қатысты архетиптік бейнелерді, стереотиптік метафоралар мен мәдени үлгілерді түсіретінін атап көрсетеді [10]. Осылайша, тіл тек экспрессия құралы ғана емес, сонымен бірге ұлттық сипаттағы қамқоршы ретінде де әрекет етеді.

З. Б. Хожиеваның жұмысы «әлемнің тілдік көркем бейнесін» (ӨТКБ) түсінуді тереңдетеді, бұл ұғымды сөзде бейнеленген шындықтың поэтикалық көзқарасын сипаттайтын категория ретінде енгізеді [11]. Әлемнің көркем бейнесінің ауызша түрі және автордың да, оқырманның да санасында әлемді эстетикалық бейнелеу қызметін атқарады.

С. Б. Аюпованың (2010) пікірінше, әлемнің лингвистикалық бейнесі – бұл ұлттық тілде жазылған әлем туралы идеялардың жалпыланған, ұжымдық жүйесі. Ол белгілі бір тілдік қауымдастыққа тән шындықты

типтік қабылдауды көрсетеді және тұрақты тілдік формаларда – лексика, грамматика, фразеологизмдерде көрінеді [12].

Әлемнің лингвистикалық көркем бейнесі, оның анықтамасы бойынша, көркем мәтінде жүзеге асырылған әлемді жеке авторлық түсінудің нәтижесі болып табылады. Онда тіл тек экспрессия құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар эстетикалық маңызды бейнені жасау құралы ретінде де әрекет етеді. Мұнда метафоралар, рәміздер, мәдени тұспалдар белсенді қолданылады, ал мәтін құрылымының өзі автордың дүниетанымдық ұстанымының көрінісі ретінде қызмет етеді [12].

Қазіргі зерттеулер ақынның тілдік тұлғасына да назар аударады. Л. С. Парфенованың еңбегінде поэтикалық дискурс әрқашан мәдени дәстүрді ғана емес, сонымен қатар лексика, стиль және концептосфераны таңдау арқылы көрінетін автордың жеке психологиялық профилін де көрсететінін атап көрсетеді [13].

Материалдар мен әдістері

Қазіргі ғылым поэзиядағы әлемнің тілдік бейнесін зерттеудің жан-жақты тәсілдерін ұсынады. Лингвомәдени талдау аясында поэтикалық дәстүрге тән мәдени және концептуалды доминанттарды анықтауға ерекше мән беріледі. Ал семиотикалық тәсілдер поэзияны жеке және ұжымдық, жергілікті және әмбебап қиылысында қалыптасатын мағыналардың динамикалық жүйесі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу XX ғасырдағы қазақ поэзиясының мәтіндік корпусына сүйеніп жүргізілді. Нысан ретінде әртүрлі тарихи-идеологиялық кезеңдерді бейнелейтін төрт автордың шығармашылығы қарастырылды: Мағжан Жұмабаев, Сәкен Сейфуллин, Олжас Сүлейменов және Мұқағали Мақатаев. Олардың поэтикалық мәтіндері ұлттық дүниетаным мен әмбебап мәндердің көркемдік репрезентациясын салыстырмалы түрде талдауға мүмкіндік берді.

Әдіснамалық негіз бірнеше ғылыми тәсілдердің үйлесіміне құрылған.

Лингвомәдени талдау	Семантикалық талдау	Салыстырмалы-типологиялық талдау
• поэтикалық мәтіндердегі мәдени кодтарды айқындауға бағытталды. Бұл тұрғыда метафоралар, рәміздер, фразеологизмдер, топонимдер мен этнонимдердің қолданысы зерттеліп, этномәдени мазмұнды тұрақтылар айқындалды.	• негізгі ұғымдардың («жер», «ел», «ана», «тіл», «тағдыр» және т.б.) жиілігі мен контекстік қолданысын саралауға мүмкіндік берді. Диаграммалар мен кестелердің көмегімен осы ұғымдардың семантикалық өрісі жүйеленіп, олардың поэтикалық мазмұны анықталды.	• ақындардың дүниетанымдық және стилистикалық ерекшеліктерін салыстыру арқылы ұлттық-спецификалық және әмбебап қырлардың арақатынасын ашуға бағытталды. Осы әдіс арқылы поэтикалық бейнелеудің төрт семантикалық векторы (метафизикалық, әлеуметтік-революциялық, филолингвистикалық, интимді-экзистенциалды) жіктелді.

1-сурет

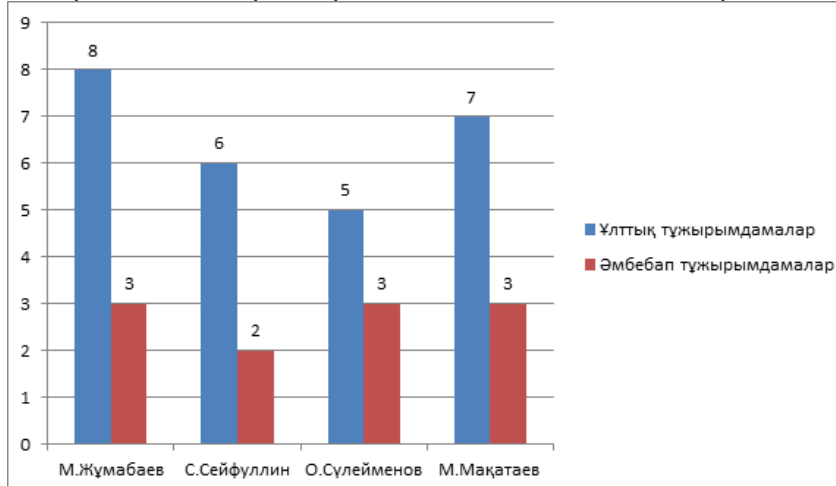
Әдістердің кешенді қолданылуы XX ғасыр қазақ поэзиясындағы әлемнің тілдік бейнесін жүйелі түрде талдауға мүмкіндік беріп, ұлттық архетиптер мен әмбебап категориялардың өзара тоғысын көпқырлы тұрғыда сипаттауға жағдай жасады.

Нәтижелер және талқылау

Негізгі ұғымдардың жиілігі мен контекстік мазмұнын талдау ұлттық-спецификалық семантиканың барлық зерттелетін авторлардың поэтикалық құрылымында басым орын алатынын көрсетеді. Бұл XX ғасырдағы қазақ поэзиясының әлеуметтік және саяси өзгерістер аясында этномәдени бірегейлікті бейнелеу және қорғау қажет болған жағдайда дамығандығына байланысты.

Мұны төмендегі диаграммадағы деректер растайды. (1-диаграмма)

I-диаграмма – Негізгі ұғымдардың жиілігі мен контексттік мазмұнын талдау

Диаграммада ұлттық тұжырымдамалардың, әсіресе М. Жұмабаев пен М. Мақатаевтың саналы өзгеруін көрсетеді, бұл қисынды: олардың поэтикасы Қазақ мәдениетінің мифопоэтикалық және ақыл-ой кеңістігіне шақырады, мұнда әрбір элемент жай сөз емес, дүниетанымдық білімнің тасымалдаушысы болып табылады.

Әлемнің поэтикалық бейнесі қазақ ақындарының шығармашылығында ұлттық архетиптер мен рухани символдар арқылы әрқайсысының өзіндік дүниетанымдық моделімен бейнеленеді.

Мысалы, Мағжан Жұмабаевтың мәтіндері түркі әлемінің архетиптеріне және қазақ жерінің киелі бейнелеріне енген. Жұмабаевтың Жер (жер) тұжырымдамасы географиялық объект емес, рухани Отанмен және метафизикалық Румен байланысты космогониялық символ. Ол этнопоэтикалық модельді жүзеге асырады, онда сөз діни қызметкерлердің іс-әрекеті дәрежесіне оралады, ал тіл есте сақтау мен пайғамбарлықтың құралына айналады [14].

Ал Сәкен Сейфуллин революциялық дискурсты дәстүрлі бейнелермен байланыстыра отырып, шекара парадигмасында жұмыс істейді. Оның жаңашылдығы – жаңа тарихи дәуір аясында ұлттық рәміздерді қайта қарау. Темір жол, « көк темір», оның мәтіндерінде – бұл жай ғана көлік емес, этностық сақталатын, бірақ жаңа нысандарда ұғынылатын халық қозғалысының болашаққа аллегориясы [15].

Олжас Сүлейменовтің поэзиясы-метатілдік стратегияның мысалы, онда тіл тек коммуникация құралы ретінде ғана емес, өркениетті байланыстыратын

мәдени код ретінде де түсініледі. Ол Шумер-Түркі туыстық гипотезасын енгізіп, этносты жаһандық философия деңгейіне жеткізеді. Оның тіл (Тіл) тұжырымдамасы-халықтың тағдырын анықтайтын негізгі семантикалық вектор [15].

Мұқағали Мақатаевтың поэзиясы – адамдық, тұрмыстық, жақын жүрекке оралу, бірақ бұл күнделікті қасиетті мәртебеге ие болады. Ана (ана) тұжырымдамасы – бұл әйелдің бейнесі ғана емес, тілдің, махаббаттың, Отан мен есте сақтаудың символы. Мақатаев интимдік ғаламды жасайды, онда қарапайымдылық әмбебап мағынаға толы [16].

Семантикалық сфералар: тұжырымдамалар келесі негізгі семантикалық сфераларға бөлінеді. (2-диаграмма)

2-диаграмма – Тұжырымдамалардың таралуы

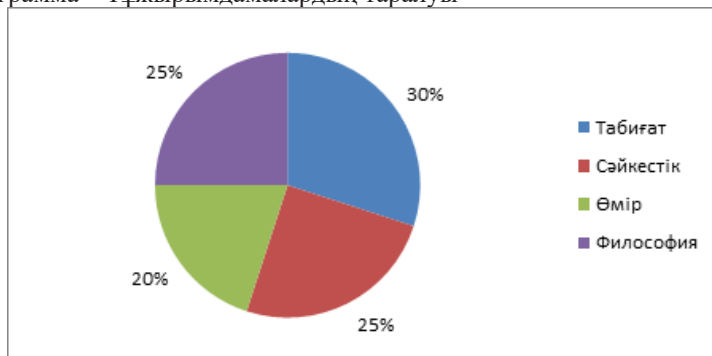

Диаграмма негізгі ұғымдардың семантикалық өрістерге таралуын көрсетеді. Табиғат, бірегейлік, философия және өмір – XX ғасырдағы қазақ поэзиясының семантикалық өрісінің өзегі екенін көріп отырмыз. Бұл табиғат (жер, көк) бірегейліктен (ел, отан) бөлінбейтін, ал тіл халықтың болмысының ажырамас шарты болып табылатын ұлттық менталитет ұғымымен байланысты.

Бір қызығы, әр ақын өзінің семантикалық екпінін қалыптастырады:

- О. Сүлейменов – тіл онтологиялық категория ретінде
- М. Жұмабаев – табиғат қасиетті кеңістік ретінде
- С. Сейфуллин – шындықты революциялық тапсырма ретінде
- М. Мақатаев – тұрмысты киелі және адамзат баласының кездесу орны

ретінде

Глоссарий: мағыналарын түсіндіру

Тұжырымдамалар глоссарийі (1-кесте) бірдей сөздерді (жер, тіл, ел) әртүрлі авторлардың әртүрлі мағынаға қалай толтырылатынын көрсетеді.

Мәселен, Жұмабаев жер – Мәңгілік, Сейфуллин – күш көзі, Мақатаевтың туған жері. Бұл поэзиядағы әлемнің тілдік бейнесі қабатты және динамикалық екенін көрсетеді.

1-кесте – Негізгі тұжырымдамалар глоссарийі

Концепт	Аудармасы	Семантикалық сала	Поэтикалық мағынасы
Жер	Жер	Табиғат / Сәйкестік	Қазақ этносының қасиетті негізі, Отан символы
Ана	Ана	Тұрмыс / Этнос	Ана бейнесі рухани тірек және тілдің символы ретінде
Көк	Аспан	Табиғат / Метафизика	Түркі космогониясымен байланысты әмбебап символ
Ел	Халық	Этнос	Ұлттың біріктіруші бейнесі, көбінесе Отан ретінде
Тіл	Тіл	Философия / Сәйкестік	Тіл мәдени ДНҚ ретінде, ұлттық сананың кілті
Тағдыр	Тағдыр	Философия	Өмір жолының метафорасы, ұлттық трагедия
Махаббат	Махаббат	Әмбебап	Адам табиғатының бөлігі ретінде жеке және рухани сезім
Отан	Отан	Этнос / Саясат	Отан ең жоғары құндылық және ата бабалар алдындағы борыш ретінде
Ата-баба	Тег	Сәйкестік / Қасиеттілік	Ұрпақ жады, тарих пен дәстүрмен байланыс

Әрбір тұжырымдама – бұл халықтың психикалық архетиптерін түсіретін және мәдени хабар тарату функцияларын орындайтын мәдени мем. Талдау нәтижелері бойынша авторлар тұжырымдамаларының салыстырмалы кестесі жасалды. (2-кесте)

2-кесте – Салыстырмалы кесте: ғылыми түсіндіру

Ақын	Әмбебап тұжырымдамалар	Ұлттық тұжырымдамалар
Жұмабаев	тағдыр, махаббат, жалғыздық	жер, ел, көк, от
Сейфуллин	прогресс, индустрияландыру	дала, ана, ұлттық рух
Сүлейменов	философия, метатарих	тіл, шумер-түрік байланысы
Мақатаев	махаббат, ана, жалғыздық	ел, жер, ана тілі, ата-баба

Салыстырмалы талдау әлемнің лингвистикалық көрінісінің поэтикалық көрінісінің төрт семантикалық бағытын (осьтерін) бөліп көрсетуге мүмкіндік береді, олардың әрқайсысы белгілі бір автормен және басым семантикалық көзқараспен байланысты:

Метафизикалық ось (Мағжан Жұмабаев) – Жұмабаевтың поэзиясы киелі, мифопоэтикалық, космогоникалыққа үндейді.

Әлеуметтік-революциялық ось (Сәкен Сейфуллин) – Сейфуллин өзгерістер дәуірін бейнелейді. Оның мәтіндерінде модернизация мен индустриаландыру ұлттық сананың матасына тоқылған.

Филолингвистикалық ось (Олжас Сүлейменов) – Сүлейменов поэтикалық ойлаудың фокусын лингвистикалық философия саласына аударады. «Тіл – халықтың жүрегі» – Сүлейменовтің барлық поэтикасының мәні.

Интимді-экзистенциалды ось (Мұқағали Мақатаев) – Мақатаевтың поэзиясы – сезімге, уайымға, сенім мен махаббатқа толы қарапайым адамның ішкі әлемі. Оның өлеңдері-өзінен және сөзінен Отан іздейтін жанның мойындауы.

Бұл төрт ось поэтикалық мәтінде әлемнің тілдік бейнесін қаншалықты әр түрлі және терең бейнелеуге болатындығын көрсетеді. Олар акценттердің айырмашылығына қарамастан, XX ғасырдағы қазақ поэзиясының тұтас мәдени-тілдік панорамасын қалыптастыратын ұлттық өзін-өзі көрсету стратегияларының алуан түрлілігін ашады.

Осылайша, XX ғасырдағы қазақ поэзиясы әлемінің тілдік бейнесі жеке және ұжымдық, дәстүрлі және әмбебап, ұлттық және жаһандық күрделі өзара іс-қимыл нәтижесінде қалыптасады. Қазақ ақындары тіл арқылы өздерін білдіріп қана қоймай, сөз – есте сақтау энергиясы, өзін-өзі тану құралы және мәдени қарсылық әрекеті болып табылатын әлемді қайта жасайды.

Поэзияны осылай түсіну оны тарих пен қазіргі заман, жеке сезімталдық пен ұжымдық тәжірибе арасындағы медиатор ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Поэзиядағы әлемнің лингвистикалық бейнесі-тілдің, мәдениеттің және ойлаудың қиылысында жатқан көп өлшемді құбылыс. Соңғы жылдардағы әдеби және лингвистикалық зерттеулер поэтикалық дискурсты тіл арқылы әлемді бейнелеу мен құрудың бір түрі ретінде сипаттауға қабілетті жалпылама теорияларға қызығушылықтың артып келе жатқанын көрсетеді. Лингвомәдени теориялар поэтикалық мағыналардың ұлттық-мәдени шарттылығына назар аударады, ал семиотикалық тәсілдер поэзияны жеке және ұжымдық, жергілікті және әмбебап қиылысында қалыптасатын мағыналардың динамикалық жүйесі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осы перспективаларды біріктіре отырып, зерттеуші поэзияны терең түсіндіру құралын алады: мәтіннің мәдени идеялар тұрғысынан бізге не айтатынын

және оның ойлау процестері тұрғысынан маңыздылығы қалай құрылғанын бір уақытта көруге болады. Қазіргі ғылыми еңбектер мұндай синтез әр ақын әлемінің бірегей көркем бейнесін ашуға және поэзия арқылы тіл мәдени континуумда шындық туралы түсінігімізді қалай қалыптастыратынын түсінуге мүмкіндік беретінін көрсетеді.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде мен XX ғасырдағы қазақ поэзиясындағы әлемнің тілдік бейнесі жеке авторлық сана мен ұжымдық этномәдени жадының күрделі өзара іс-қимылы болып табылады деген қорытындыға келдім.

Ғылыми жаңалық Мағжан Жұмабаевтың, Сәкен Сейфуллиннің, Олжас Сүлейменовтің және Мұқағали Мақатаевтың поэтикалық мәтіндерін талдауда көрініс табады, бұл метафизикалық және революционерліктен лингвофилософиялық және экзистенциалдыға дейінгі ұлттық өрнектің әртүрлі векторларын көрсететін төрт семантикалық осьті ажыратуға мүмкіндік берді. Бұл ақындар стилистикалық және идеялық айырмашылықтарға қарамастан, әлемнің біртұтас лингвистикалық бейнесін қалыптастырады, онда ұлттық тұжырымдамалар әмбебап гуманистік мұраттармен тығыз байланысты.

Мұндай синтез XX ғасырдағы қазақ поэзиясын Мәдени мұра мен қазіргі заманғы ойлау, автордың жеке тәжірибесі мен ұжымдық тарихи жады арасындағы маңызды медиатор ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Темирова, Ж. Г.** Отражение образов национальной картины мира в поэзии Олжаса Сулейменова // Тіл және әдебиет : теориясы мен тәжірибесі. – 2024. – Т. 3. – № 2. – С. 28–38. – <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-3-2-28-38>

2 **Шерефетдинова, З. Р.** Языковая картина мира как способ концептуализации действительности // University Research Base. – 2024. – С. 246–250. [Электронный ресурс]. – URL: <https://scholar.kokandu.ni.uz/index.php/rb/article/view/322> (Дата обращения: 23.05.2025).

3 **Маслова, В. А.** Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие. – 10. – М. : Флинта ; Наука, 2021. – 296 с.

4 **Шерефетдинова, З. Р.** Анализ картины мира через призму лингвокультурологии // Gospodarka i Innowacje. – 2024. – № 47. – С. 440–443.

5 **Абдиманулы, О., Досжанова, Н. З.** Казахская поэзия начала XX века в контексте мировой поэтической традиции // Eurasian Journal of Philology Science and Education. – 2021. – Т. 182. – № 2. – С. 96–107. – <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v182.i2.ph11>

6 **Вершинина, Т. В.** Языковая картина мира и поэтический дискурс // StudNet. – 2022. – № 7. С. 7904–7909. [Электронный ресурс]. – URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-3> (дата обращения: 23.05.2025).

7 **Самостийенко, Е. В.** Технологическая метафора и коммуникативные модели в новейшей русскоязычной поэзии // Слово.ру: Балтийский акцент. – 2024. – Т. 15. – № 2. – С. 160–177. – <https://doi.org/10.5922/2225-5346-2024-2-10>

8 **Таштемирова, З. С., Бахрамова, М. М.** Языковая картина мира как объект лингвистического исследования в лингвокультурологии // Oriental renaissance : Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – № 2. – С. 548–553.

9 **Дацко, Д. А.** Немецкоязычная поэтическая картина мира 2020 как отражение основных мировых событий : когнитивно-лингвокультурологический аспект // Международный научно-исследовательский журнал. – 2021. – № 10(112). – С. 116–123. – <https://doi.org/10.23670/IRJ.2021.112.10.089>.

10 **Дорогайкина, Е. М.** Языковая картина мира в лингвистических исследованиях // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика. – 2021. – Т. 18. – № 1. – С. 75–81. – <https://doi.org/10.14529/ling210112>

11 **Хожиева, З. Б.** Понятие языковой художественной картины мира // Архивариус. – 2021. – № 5(59). – С. 26–27.

12 **Аюпова, С. Б.** Языковая художественная картина мира и ее признаки (на материале произведений И. С. Тургенева) // Русская словесность. – 2010. – № 2. – С. 59–64.

13 **Парфенова, Л. С.** Языковая личность автора в различных типах дискурса: подходы к ее изучению и их специфика // Молодой ученый. – 2025. – № 14 (565). – С. 219–223. [Электронный ресурс]. – URL: <https://moluch.ru/archive/565/123849/> (Дата обращения: 23.05.2025).

14 **Жұмабаев, М.** Шығармалары : өлеңдер, поэмалар, қара сөздер [Текст] / М. Жұмабаев. – Алматы : Жазушы, 1989. – 448-б. : портр.

15 **Сейфуллин, С.** Өлеңдері мен поэмалары [Текст] / С. Сейфуллин (Садуақас). – Алматы : ҚазССР Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1957. – 418, [1] б. : портр. – Поэма «Советстан», 157-б.

16 **Сүлейменов, О.** Азия [Текст] / О. Сүлейменов. – Алматы : Жазушы, 1975. – 559 б.

17 **Мақатаев, М.** Өмір-дастан : таңдамалы өлеңдер мен поэмалар [Текст] / М. Мақатаев ; Мұқағали Мақатаев атындағы халықаралық қоғамдық қор. – Алматы : ҚАЗАқпарат, 2015. – 231, [1] б.

REFERENCES

1 **Temirova, Zh.** GOtrazhenie obrazov natsional'noi kartiny mira v poezii Olzhasa Suleimenova [Reflection of national worldview images in the poetry of Olzhas Suleimenov]. Til zhane adebiet: teoriyasi men täzhiribesi. – 2024. – Vol. 3. № 2. – P. 28–38. – <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-3-2-28-38>

2 **Sherefetdinova, Z. R.** Yazykovaya kartina mira kak sposob kontseptualizatsii deistvitel'nosti [Linguistic worldview as a means of conceptualizing reality]. University Research Base. – 2024. – P. 246–250. [Electronic resource]. – URL: Available at: <https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/322> (Accessed: 23 May 2025).

3 **Maslova, V. A.** Vvedenie v kognitivnuyu lingvistiku: uchebnoe posobie [Introduction to cognitive linguistics: A textbook]. – Moscow : Flinta; Nauka, 2021. – 296 с.

4 **Sherefetdinova, Z. R.** Analiz kartiny mira cherez prizmu lingvokulturologii [Analysis of the worldview through the prism of linguoculturology]. Gospodarka i Innovacije. – 2024. – № 47. – P. 440–443.

5 **Abdimanuly, O., Dossanova, N. Z.** Kazakhskaya poeziya nachala XX veka v kontekste mirovoy poeticheskoy traditsii [Kazakh poetry of the early 20th century in the context of the global poetic tradition]. Eurasian Journal of Philology Science and Education– 2021. – Vol. 182. – No. 2, – P. 96–107. – <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v182.i2.ph11>

6 **Vershinina, T. V.** Yazykovaya kartina mira i poeticheskii diskurs [Linguistic worldview and poetic discourse] // StudNet. – 2022. – no. 7, pp. 7904-7909. [Electronic resource]. – URL: Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-3> (Accessed: 23 May 2025).

7 **Samostienko, E. V.** Tekhnologicheskaya metafora i kommunikativnye modeli v noveishei russkoyazychnoi poezii [Technological metaphor and communicative models in contemporary Russian-language poetry]. Slovo. ru: Baltiiskii aktsent. – 2024. – Vol. 15, No. 2. – P. 160–177. – <https://doi.org/10.5922/2225-5346-2024-2-10>.

8 **Tashtemirova, Z. S., Bakhramova, M. M.** Yazykovaya kartina mira kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniya v lingvokulturologii [Linguistic worldview as an object of linguistic research in linguoculturology]. Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2022. – Vol. 2, No. 2. – P. 548–553.

9 **Datsko, D. A.** Nemetskoyazychnaya poeticheskaya kartina mira 2020 kak otrazhenie osnovnykh mirovykh sobytii: kognitivno-lingvokulturologicheskii aspekt [German-language poetic worldview of 2020 as a reflection of major world events: A cognitive-linguocultural aspect]. Mezhdunarodnyi nauchno-

issledovatel'skii zhurnal. – 2021. – No. 10(112). – P. 116–123. – <https://doi.org/10.23670/IRJ.2021.112.10.089>

10 **Dorogaikina, E. M.** Yazykovaya kartina mira v lingvisticheskikh issledovaniyakh [Linguistic worldview in linguistic research]. Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Lingvistika. – 2021. – Vol. 18, No. 1. – P. 75–81. – <https://doi.org/10.14529/ling210112>

11 **Khozhieva, Z. B.** Ponyatie yazykovoi khudozhestvennoi kartiny mira [The concept of the linguistic artistic worldview]. // Arkhivarius. – 2021. – No. 5(59). – P. 26–27.

12 **Ayupova, S. B.** Yazykovaya khudozhestvennaya kartina mira i ee priznaki (na materiale proizvedenii I. S. Turgeneva) [Linguistic artistic worldview and its features (based on the works of I. S. Turgenev)]. // Russkaya slovesnost'. – 2010. – № 2. – P. 59–64.

13 **Parfenova, L. S.** Yazykovaya lichnost' avtora v razlichnykh tipakh diskursa: podkhody k ee izucheniyu i ikh spetsifika [Linguistic personality of the author in different types of discourse: Approaches to its study and their specificity]. // Molodoy uchenyi. – 2025. – № 14 (565). – P. 219–223. [Electronic resource]. – URL: Available at: <https://moluch.ru/archive/565/123849/> (Accessed: 23 May 2025).

14 **Zhumabaev, M.** Shygarmalary: olendep, poemalar, kara sozder [Works: poems, narratives, prose]. – Almaty: Zhazushy, 1989. – 448 p.

15 **Seifullin, S.** Olenepi men poemalary [Poems and narratives]. Almaty: KazSSR Memlekettik kórkem adebiet baspasy, 1957. – 418 p. Poema «Sovetstan», P. 157.

16 **Suleimenov, O.** AZiIA [AZiYA]. – Almaty: Zhazushy, , 1975. – 559 p.

17 **Makataev, M.** Omir-dastan: tandamaly olendep men poemalar [Life-epic: selected poems and narratives]. – Almaty: QAZaqqarat, 2015. – 231 p.

23.05.25 ж. баспаға түсті.

17.10.25 ж. түзетулерімен түсті.

23.07.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Л. К. Баймыш¹, Ш. Ә. Бакирова²

^{1,2}Центрально-Азиатский Инновационный университет,

Республика Казахстан, г. Шымкент.

Поступило в редакцию 23.05.25.

Поступило с исправлениями 17.10.25.

Принято в печать 10.08.26.

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА В КАЗАХСКОЙ ПОЭЗИИ: В КОНТЕКСТЕ XX ВЕКА

Статья посвящена исследованию языковой картины мира, сформировавшейся в казахской поэзии XX века. Объектом анализа выступает творчество поэтов разных поколений – от раннего модернизма до постсоветской поэтической традиции. Рассматриваются произведения таких авторов, как Мажит Жумабаев, Сакен Сейфуллин, Олжас Сулейменов, Мукағали Макатаев и других. В центре внимания – то, как посредством поэтических образов, метафор, фразеологизмов и культурных символов передаются национальные представления, основанные на традициях кочевой цивилизации, а также универсальные смыслы, направленные на глобальную аудиторию.

Автор применяет лингвокультурологический, семантический и сопоставительно-типологический методы анализа для выявления культурного кода казахской поэзии и её мировоззренческих особенностей. Отмечается, что поэтический текст – не только художественное выражение, но и отражение духовного сознания нации, её исторической памяти. Поэзия XX века гармонично объединяет национальную идентичность с универсальными гуманистическими ценностями, усиливая межкультурное значение и долговечную литературную ценность казахской поэтической традиции. В статье подчёркивается актуальность изучения поэтической картины мира как части гуманитарного знания.

Ключевые слова: языковая картина мира, казахская поэзия, национальное, универсальное, культурный концепт, метафора, лингвокультурология.

**L. K. Baimysh¹, Sh. A. Bakirova²*

*^{1,2}Central Asian Innovative University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent.
Received 23.05.25.*

Received in revised form 17.10.25.

Accepted for publication 10.08.26.

THE LINGUISTIC WORLDVIEW IN KAZAKH POETRY: IN THE CONTEXT OF THE 20TH CENTURY

This article is devoted to the study of the linguistic worldview shaped in Kazakh poetry of the 20th century. The object of analysis includes the works of poets from various generations – from early modernism to the post-Soviet poetic tradition. It examines how the poetry of Magzhan Zhumabayev, Saken Seifullin, Olzhas Suleimenov, Mukagali Makatayev, and others reflects national concepts rooted in the nomadic civilization's heritage, as well as universal meanings aimed at a global audience.

The author employs linguistic-cultural, semantic, and comparative-typological methods of analysis to reveal the cultural code and worldview features of Kazakh poetry. The study highlights that poetic imagery, metaphors, phraseology, and cultural symbols are not merely artistic tools but also reflections of the nation's spiritual consciousness and historical memory. Kazakh poetry of the 20th century harmoniously combines national identity with universal humanistic values, thereby enhancing its intercultural significance and long-term literary value. The article emphasizes the relevance of exploring the poetic linguistic worldview as an essential component of contemporary humanities.

Keywords: linguistic worldview, Kazakh poetry, national, universal, cultural concept, metaphor, linguoculturology.

Теруге 10.08.2026 ж. жіберілді. Басуға 21.09.2026 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

5,64 МБ RAM

Шартты баспа табағы 44,4.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4593

Сдано в набор 10.08.2026 г. Подписано в печать 21.09.2026 г.

Электронное издание

5,64 МБ RAM

Усл. печ. л. 44,4.

Компьютерная верстка: З. С. Исакова

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4593

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz